

5. TÜRK YAZI DİLİNİN GELİŞİMİ VE TARİHİ DÖNEMLERİ

ANA ALTAYCA: Türkçe, Moğolca, Mançuca, Tunguzca, Korece ve Japoncanın tek bir dil olduğu varsayımına dayalı dönemdir.

TÜRK - MOĞOL DİL BİRLİĞİ: Türk - Moğol - Mançu - Tunguz dil birliğinin sürdüğü dönemdir.

İLK TÜRKÇE: (MÖ. V. YY.- MİLAT) Bu dönemde Türkçe; Moğolca, Mançuca ve Tunguzca'dan ayrılmıştır.

ANA TÜRKÇE: (MİLAT- MS. V. YY.)

ESKİ TÜRKÇE: (V. YY. - X. YY.)

ORTA TÜRKÇE: (X. YY. - XV. YY.)

YENİ TÜRKÇE: (XV. YY. - XX. YY.)

ÇAĞDAŞ TÜRKÇE: (1908 - GÜNÜMÜZ)

5.1. ESKİ TÜRKÇE DÖNEMİ

Dilimizin Türk adıyla ve metinlerle takip edilebildiği gerçek bir devirdir. Edebiyat tarihçileri Türk yazı dilinin tarihî gelişimini Eski Türkçeden itibaren ele alırlar. Bu dönem, şu ana kadar elimize geçen ilk Türk dili belgelerinin yazıldığı yüzyıl olan MS. V. yüzyılda başlar, X. yüzyıl sonuna kadarki dönemi kapsar. Türk dilinin tarihi dönemlerini yazan bazı bilim adamları bu döneme Karahanlı Türkçesini de dâhil ederek Eski Türkçe dönemini XIII. yüzyıla kadar getirirler. Bu dönemde Türk dilinin yayılma alanı Orta Asya'dır. Eski Türkçe kendi içinde başlıca iki döneme ayrılır. 1. Kök- Türkçe. 2. Uygurca'dır.

5.1.1. Kök-Türkçe

Göktürkler dönemindeki Türk yazı diline Göktürkçe diyoruz. Bu dönem VI–VIII. yüzyılları içine alır. Dönemin yazılı belgeleri, Göktürk alfabesiyle taşlar üzerine yazılmış Göktürk yazıtlarıdır. Bu yazıtların en önemlileri bugün Moğolistan'da bulunan Orhun bölgesindeki üç büyük taşır. Göktürk devlet idarecilerinin adına dikilmiş olan bu taşlardan birincisi Kül Tigin yazıtıdır. Bu yazıtı Bilge Kağan 732'de yazmıştır. İkincisi Bilge Kağan yazıtıdır. Bu abideyi de 735'te oğlu yazmıştır. Üçüncü önemli yazıt, vezir Tonyukuk yazıtıdır. Bu yazıt da 720-726 yıllarında Tonyukuk tarafından yazdırılmıştır. Yazıları, taşlar üzerine işleyen Yollug Tigin'dir. Bu taşlardaki yazılar ilk defa Danimarkalı bilgin Vilhelm Thomsen tarafından 1893'te çözülmüştür. Bu üç önemli yapıtı Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri* adıyla yayımlamıştır. Göktürklerle ait yazıtlarla ilgili en önemli ve kapsamlı çalışmayı Hüseyin Namık Orkun yapmıştır. Araştırmacı, bu çalışmasını, *Eski Türk Yazıtları* adıyla yayımlamıştır.

Bu kitabelerde kullanılan alfabeye Kök-Türk alfabesi denir. Kimi kaynaklar, bunun İskandinavların atalarından esinlenme bir alfabe olduğu düşüncesiyle buna Runik alfabesi de derler. 34 ünsüz 4 ünlü olmak üzere 38 harften oluşur. Sağdan sola doğru yazılır ve kelimeleri birbirinden ayırmak için aralarına üst üste iki nokta konur.

Not: Kül-Tigin ve Bilge Kağan Kitabeleri'nde konuşan, hitap eden Bilge Kağan'dır.

Orhun Yazıtlarının Türk Tarihi ve Kültürü Açısından Önemi:

Orhun yazıtları, Türk adının, Türk milletinin adının geçtiği ilk Türkçe metindir. Bu metinler, ilk Türk tarihinin, Türk nizamının, Türk töresinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası ve Türk milliyetçiliğinin temel kitabıdır.

Orhun Yazıtları olarak isimlendirilen bu üç yazıtta Türk milletinin yaşam felsefesini, tarihini ve kültürünü görebiliyoruz. Yazıtlarda Bilge Kağan Türk beylerine ve milletine hitap etmekte; onları millî birlik ve beraberliğe çağırmaktadır. Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması, devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri yazıtlarda dile getirilmektedir. Edebi açıdan bu yazıtlar, Türk hitabet sanatının en güzel örnekleridir. Medeniyet açısından dünyada en anlamlı mezar taşları Orhun Yazıtları'dır. Ayrıca Türk milletinin düşmanlara karşı uyanık olmaları vurgulanmaktadır.

Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri* adıyla yayımladığı eserin ön sözünde şöyle demektedir:

“Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası.. Türk askerî dehasının, Türk askerlik sanatının esasları.. Türk gururunun ilâhî yüksekliği.. Türk feragat ve faziletinin büyük örneği.. Türk içtimaî hayatının ulvî tablosu.. Türk edebiyatının ilk şaheseri.. Türk hitabet sanatının erişilmez şaheseri.. Hükümdarâne eda ve ihtişamlı hitap tarzı.. Yalın ve keskin üslûbun şaşırtıcı numunesi.. Türk milliyetçiliğinin temel kitabı.. Bir kavmi bir millet yapabilecek eser.. Asırlar içinden millî istikameti aydınlatan ışık.. Türk dilinin mübarek kaynağı.. Türk yazı dilinin ilk, fakat harikulade işlek örneği.. Türk yazı dilinin başlangıcını milâdın ilk asırlarına çıkartan delil.. Türk ordusunun kuruluşunu en az 1250 sene öteye götüren vesika.. Türklüğün en büyük iftihar vesilesi olan eser, insanlık âleminin sosyal muhteva bakımından en manalı mezar taşları.. Dünyanın bu gün belki de en büyük meselesi olan Çin hakkında 1250 sene evvelki Türk ikazı.. vs. vs.”

5.2. ORTA TÜRKÇE DÖNEMİ

XI-XV. yüzyıllar arasında Orta Asya’da kullanılan yazı diline Orta Türkçe adı verilmektedir. Bu dönemi “Müşterek Orta Asya Türkçesi” diye isimlendirenler de vardır. Orta Türkçe döneminde Türk milleti doğudan batıya göç etmişlerdir. Bu sebeple Türk yazı dili farklı şivelere bölünerek farklı coğrafyalarda yeni yazı dilleri olarak gelişmiştir. Eski Türkçede tek bir yazı dili olan Türkçe bu dönemden sonra çeşitli dallara bölünmüştür.

Orta Türkçe döneminde Türk milleti İslam dinini kabul ederek İslam medeniyetine girmiştir. Buna paralel olarak Arap alfabesi kabul edilmiş ve ilk İslami eserler de bu dönemde görülmeye başlamıştır.

5.2.1. Karahanlı Türkçesi

Karahanlı Devleti’nin adıyla anılan bu yazı dilinin bir diğer adı da Hakaniye Türkçesi’dir. Karahanlıca, XI-XII. yüzyıllarda Doğu ve Batı Türkiyesi’de kullanılmıştır. İlk Türk-İslâm yazı dili olarak kabul edilir. Eski Uygur Türkçesinin devamı niteliğinde olan bu yazı dili, Eski Türkçe döneminin özel-liklerini büyük oranda sürdürmüştür.

Tarihte ilk defa Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han 940 yılında İslamiyeti devlet dini olarak kabul etmiştir. Böylece tarihte ilk Müslüman Türk devleti olarak Karahanlılar geçer. Bu dönemde Kaşgar, Balasagun, Fergana ve Maverâünnahr şehirleri Türk-İslam kültürünün merkezi haline gelmiştir.

Karahanlı Türkçesi ile Türk dili tarihi bakımından çok önemli eserler vücuda getirilmiştir. Bu eserler şunlardır:

1. **Kutadgu Bilig:** “Saadet veren bilgi” anlamına gelen bir eserdir. Yusuf Has Hâcîp tarafından 1069-1071 yılları arasında yazılmıştır. Bir tür siyasetnamedir. Bu eser manzum şeklinde aruz ölçüsüyle yazılmış 6645 beyitlik bir eserdir. Kutadgu Bilig din, devlet, ahlak, siyaset, eğitim ve yönetim hakkında bilgi veren önemli bir kaynaktır. Eserde karşılıklı dört kişi temsili olarak konuşmalar yapmaktadır. Dört kavram dört devlet adamıyla temsil edilir. Bu kişiler: 1. Kün Togdı: Hükümdardır; kanun ve adaleti temsil eder. 2. Ay Toldı: Vezirdir; siyaseti ve hükümeti temsil eder. 3. Ögdülmiş: Vezirin oğludur; aklı temsil eder. 4. Odgurmuş: Vezirin kardeşidir, kanaat ve akıbeti temsil eder.

Örnek :

İnsan nadir değil, insanlık nadirdir.

İnsan az değil, doğruluk azdır.

İnsan süsü, yüz; yüzün süsü, göz;

Aklın süsü, dil; dilin süsü, sözdür.

2. **Divanü Lügati't-Türk:** “Türk dilleri sözlüğü” anlamına gelen bir eserdir. Kaşgarlı Mahmut tarafından 1072’de yazılmıştır. Eser, Türk milletinin büyüklüğünü anlatmak, Araplara Türkçeyi öğretmek ve Türkçe’nin Arapça kadar zengin bir dil olduğunu göstermek amacıyla yazılmıştır. Bu eser Oğuzca ile ilgili ilk bilgileri de içermektedir. Kaşgarlı Mahmut, XI. yüzyıl Türk coğrafyasını gezerek Türklere ait dil, tarih, kültür, coğrafya ve folklor gibi bilgileri derlemiş eserinde vermiştir.

Örnek :

Atasözleri

Avcı ne kadar al bilse, ayı o kadar yol bilir.

Ağılda oğlak doğsa, dere boyunda otu biter.

Evdeki buzagu öküz bolmas.

It ısırmas, at tepmes teme.

Esende ivek yok.

3. **Atabetü'l-Hakayık:** Edip Ahmet tarafından XII. yüzyılda yazılmıştır. Hakikatlerin eşiği anlamına gelen bu eser din ve tasavvuf konusunu işlemektedir. Eserde iyilik doğruluk, cömertlik, bilgelik övülür, bunların karşıtları ise yerilir. Yer alan görüş ve düşünceler ayet ve hadislerle desteklenmiştir. Eser manzum bir şekilde yazılmıştır.

Örnek:

Ey dost, bilgi sahibinin izinden yürü.

Eğer konuşursan, sözünü bilerek söyle.

Cömert adamı öv, eğer öveceksen.

Cimriye ise en sert yay ile okunu nişan al.

Kemikte ilik gibidir insana bilgi,

İnsanların süsü akıldır, kemiğinki ilik.

Bilgisiz, iliksiz kemik gibi bomboş,

İlksiz kemiğe sunulmaz el.

4. **Divan-ı Hikmet:** Ahmet Yesevi’nin şiirlerini içeren eserdir. Ahmet Yesevi, XII. yüzyılda Batı Türkistan’da yaşamış bir şairdir. Yesevi, şiirlerini hece ölçüsü ve halk diliyle yazmıştır.

Altmış üçke yetti yaşım bir künçe yok

Vâ dirîgal Haknı tapmay könglüm sınık

Yir üstüde “Sultan men” tip boldım ulug

Pürgam bolıp yir astığa kirdim mına.

(Yaşım altmış üçe vardı, bir gün gibi!

Eyyvah, Hakkı bulmadıkça gönlüm kırık

Yer üstünde "Sultan benim" diye ululandım

Gamla dolup yer altına girdim işte.)

5.2.2. Harezmi Türkçesi

Harezmi, XII-XIV. yüzyıllar arasında hüküm sürmüş olan Harzemşah Devleti döneminin yazı dilidir.

Orta Türkçe döneminin ikinci önemli yazı dilidir. Harezmi Türkçesi; Karahanlı yazı diline dayalı olarak daha batıda, Aral-Hazar gölleri arasında ve Ceyhun bölgesinde gelişmiş bir yazı dilidir. Harezmi, Karahanlıcadan Çağataycaya bir geçiş dönemi olarak görülmektedir. Harezmi bir bakıma Orta Türkçe yazı dillerinin merkezini oluşturur. Harezmî'nin belli başlı eserleri şunlardır:

1. **Mukaddimetü'l – Edeb:** Edebi öğretime giriş anlamına gelen Arapça yazılmış bir eserdir. 1127-1144 yılları arasında Zemahşarî tarafından yazılmıştır. Eser Arapça öğrenmek isteyenlere yardımcı bir kitap mahiyetinde olup sözlük şeklinde hazırlanmıştır. Bu eser, Arapça sözcük ve kısa cümlelerden meydana gelen pratik bir sözlüktür.
2. **Kıyasu'l - Enbiya:** Bu eser 1310 yılında Rabguzi tarafından yazılmıştır. Eser Farsça'dan tercüme edilmiştir. Peygamberlere ait kıssaları anlatan bir eserdir.
3. **Muînü'l-Mürîd:** Müridlerin yardımcısı anlamında bir eserdir. 1313 yılında *İslam* mahlaslı bir şair tarafından yazılmış manzum bir eserdir. Arapça bilmeyen Türklere İslam fikhını ve tasavvufu öğretmek amacıyla yazılmıştır. Bu eseri yazanın asıl adının Şeyh Şerif Hoca olduğu tahmin edilmektedir.
4. **Nehcü'l-Ferâdis:** Cennetlerin açık yolu anlamına gelen bu eser Mahmud bin Ali tarafından 1357'de yazıldığı tahmin edilmektedir. Bu eser Kırk Hadis tercümesi niteliğinde olup Peygamber'in hayatı, dört halife, ehl-i beyt hakkında bilgi vermektedir.
5. **Mirâc- Nâme:** Peygamber Efendimizin Miraca yükselmesini anlatan bir eserdir. Yazarı belli değildir.